

Likovna terapija v projektne učenju mlajših odraslih

Fine arts therapy in the project learning for young adults

Dragica Marinič

Povzetek

Dragica Marinič, spec. pomoči z umetnostjo, Borova vas 28, 2106 Maribor

Naloga predstavlja koncept umetnostne in likovne terapije ter model aplikacije prvin likovne terapije v sklopu projektne učenja mlajših odraslih (PUM). Cilji projekta, v katerega se vključujejo mladi osipniki iz rednih, predvsem srednješolskih ustanov, so: ustvarjanje motivacije za ponovno izobraževanje, vzpodbujanje k ustvarjalnosti, izboljšanje koncentracije, pridobivanje socialnih spretnosti ter oblikovanje bolj realnih življenjskih in poklicnih načrtov. Predstavljene so tudi razvojne in življenjske okoliščine te skupine mladih, sledijo pa jim ključne prvine umetnostne in likovne terapije s poudarkom na skupinskem likovnoumetnostnem delu in na skupinski dinamiki. Podani so izsledki proučevanja prvin likovne terapije z mladimi, vključenimi v PUM.

Ključne besede: umetnostna terapija, likovna terapija, ustvarjalnost, likovne dejavnosti, socialna integracija mladih, projektne učenje mlajših odraslih (PUM).

Abstract

The article describes the concept of art and fine arts therapy and the application of art therapy elements in an informal educational programme Project Learning for Young Adults (PUM). The programme aims to motivate young drops-outs from formal educational programmes to complete their studies by encouraging their creativity, improving their concentration and social skills as well as helping them to form realistic life and vocational plans. Development and living circumstances of young people are presented and followed by key elements of art and fine arts therapy with emphasis on group art and fine arts work and group dynamics. The article presents the results of this programme with participants of PUM.

Key words: *art therapy, fine arts therapy, creativity, fine art activities, social integration of young people, Project Learning for Young Adults (PUM).*

Uvod

Umetnostna terapija je znanstvena disciplina, ki s primernimi metodami, tehnikami in sredstvi išče in raziskuje človeka kot celoto, telo, dušo in duha. Spodbuja razvoj, notranjo rast in samoaktualizacijo ter deluje preventivno.

Začetke uporabe umetnosti kot terapije najlažje razumemo znotraj konteksta umetnosti na splošno. Umetnost je vedno simbolizirala osebnostne in družbenokulturne vidike, je refleksija družbenih trendov (Dalley, 1984). Priznava se kot proces pojavljanja spontanih podob, ki jih podzavest prepozna z mehanizmi represije, projekcije, identifikacije, sublimacije in kondenzacije ter so temeljnega pomena za metodo zdravljenja. Umetnost služi kot sredstvo neverbalne komunikacije.

Pri umetnostni terapiji govorimo o *triadnem odnosu*, in sicer med *klientom, terapevtom in ustvarjeno podobo* (Liebmann, 1993). Umetnostni terapevt deluje s specifičnimi odnosi, ki so usmerjeni

v *umetnostni proces*. Če povežemo identiteto umetnosti s smermi, kot so likovna, glasbena, gibalno plesna in dramska terapija, potem sprejmemo združitev umetniškega in znanstvenega procesa.

Osnovna elementa pojmovanja uporabe umetnosti v terapevtske namene sta ustvarjalno umetnostno dejanje, ki lahko povzroča ključne čustvene in miselne procese v človekovem (klientovem)¹ spreminjanju, in spreminjevalni proces, katerega korenine so v samem umetnostnem ustvarjanju. Umetnostni procesi ne služijo terapiji, ampak sami vsebujejo terapijo (Tancig, Kroflič, Vogelnic, 1998).

Vogelnikova (1996, 2001–2002) opredeljuje zdravilno učinkovanje umetnostne terapije kot umetnostno ustvarjanje, ki pomaga človeku do osebne in socialne integracije. Umetnostna terapija kot uporabna znanost mora biti odprta za nova znanstvena odkritja in se mora nenehno odpirati k integraciji novih teorij in praks. Torej je kompleksen proces, ki se ukvarja z odnosi in razmerji ter vključuje senzibilnost, empatijo in zanesljivost na strani umetnostnega terapevta in zaupanje na strani klienta. McNiff (1988) trdi, da v terapevtskem odnosu umetnost – klient pomeni klientovih podob izvirajo iz njegove kulture in se prenašajo v kulturo terapevtskega prostora, ki je viden pozneje in je resonanca v obeh, tako v klientu kot v terapevtu.

Namen umetnostne terapije je izboljšati in okrepiti zdravje posameznika oziroma izboljšati kakovost življenja – omogoča postavitev posameznika v prejšnje stanje, popravlja kognitivno/intelektualno, emocionalno/afektivno, kreativno/inspirativno praznino v današnjem stresnem hitenju, v tekmi s sodobno tehnologijo, v neosebnem in pogosto nevarnem svetu. Praksa umetnostne terapije temelji na znanju človeškega razvoja in vrstah psiholoških teorij: od psihodinamike, kognitivne psihologije, teorije transpersonalnosti in vrste terapevtskih modelov, ki razlagajo emotivne konflikte, modele socialnih spretnosti in veščin. Uveljavlja se tako v vzgoji in izobraževanju, v zdravstvu, pri delu z ranljivimi marginaliziranimi skupinami kot v skupinah s psihosocialnimi težavami. Tako je namenjena otrokom, mladostnikom in odraslim, ki želijo graditi osebno rast, kakor tudi tistim, ki se sami težko prebijajo skozi svoje izkušnje.

¹ V literaturi se je za udeležence, kjer se razvija likovna terapija, uveljavil izraz klienti. Sinonimno uporabljam tudi izraz udeleženec oziroma član skupine.

Umetnostna terapija v izobraževanju

Umetnostna terapija vseh smeri, tako likovne, glasbene, dramske kot plesno gibalne, je našla v prostoru vzgoje in izobraževanja široko področje uporabnosti, ki v zadnjih letih vidno narašča. Karkoujeva (1999) govori o intervencijah umetnostne terapije v izobraževanju, saj je izvedla raziskavo med umetnostnimi terapevti, ki so bili registrirani v Britanskem združenju umetnostnih terapevtov (s kratico BAAT) v letu 1996. Vzorec je zajemal 796 oseb, a v končni analizi jih je sodelovalo 299 (37,56 %). Poudariti velja, da so prvi likovni terapevti delovali na področju zdravstva (psihijatrija, bolnišnice), kar je razvidno tudi iz podatkov, vendar se vedno bolj intenzivno uveljavljajo likovni terapevti tudi na področju izobraževanja. Podatki raziskave kažejo, da je v šolstvu največ zaposlenih plesnogibalnih, glasbenih in dramskih terapevtov, najmanj pa likovnih. Likovni terapevti so po podatkih avtorice najpogosteje zaposleni na področju zdravstva in sociale ter v prostovoljnih servisih, vendar je opaziti porast likovnih terapevtov v šolstvu, ki imajo nad tri leta delovnih izkušenj.

Na področju vzgoje in izobraževanja se ukvarjajo glasbeni in plesnogibalni terapevti največ s skupinami mladih, ki imajo učne težave, dramski terapevti s populacijo, ki nima specifičnih težav, ampak se sooča s t. i. sodobnim stresom, likovni terapevti pa se ukvarjajo prav tako z mladimi, ki imajo emocionalne in vedenjske težave (63,6 %) ter učne težave, kakor tudi s tistimi, ki spadajo v področje sodobnega stresa.

Tabela 1: Specifične težave mladih, ki jih obravnavajo umetnostni terapevti (v %; Karkou, 1999).

Specifične težave mladih:	Vrsta terapije:			
	Likovna terapija	Glasbena terapija	Dramska terapija	Plesno gibalna terapija
Emocionalne/vedenjske težave	63,6	25,0	31,6	37,5
Učne težave	18,2	63,9	15,8	43,8
Neopredeljene težave (sodobni stres)	9,1	2,8	52,6	18,8

Večina likovnih terapevtov izvaja na področju vzgoje in izobraževanja individualno likovno terapijo (77,3 %) in skupinsko (50 %). Nihče od anketiranih ni izvajal terapije s celotno družino,

kar Case in Dalley (1990, prav tam) povezujeta z zmanjšanim vključevanjem staršev v šolsko okolje – povezava s strateško usmeritvijo in cilji šole, ki učenca gleda kot individuuum. Avtorica članka nadaljuje, da je lahko to eden izmed razlogov, da nihče ne sodeluje s celotno družino. Iz podatkov je razvidno tudi, da likovni terapevt pri izvajanju terapije največ sodeluje z drugimi strokovnimi delavci (77,3 %), zelo pogosto pa izvaja likovno terapijo (63,6 %) sam in v manjšem obsegu se povezuje z drugimi umetnostnimi terapevti (13,6 %).

Tabela 2: Načini izvajanja intervencij umetnostne terapije v izobraževanju mladih (v %).

	Likovna terapija	Glasbena terapija	Dramska terapija	Plesno gibalna terapija
Vrsta srečanja				
individualna	77,3	97,2	63,2	68,8
starši - otrok/družina	–	11,1	5,3	12,5
skupinska	50,0	80,6	100,0	87,5
Sestava strokovne skupine pri umetnostni terapiji				
umetnostni terapevt	63,6	86,1	84,2	81,3
sodelovanje različnih umetnostnih terapevtov	13,6	19,4	31,6	25,0
umetnostni terapevt in drugi strokovni delavci	77,3	50,0	31,6	50,0

Vidimo, da se likovna terapija in druge zvrsti umetnostne terapije uporabljajo tudi na področju vzgoje in izobraževanja za posamezne vrste težav mladih, kamor spadajo emocionalne in vedenjske, učne in neopredeljene težave (sodobni stres).

Likovna terapija z mladostniki

Likovna terapija je terapija z ustvarjanjem podob, ki rastejo iz naše podzavesti in se utelešajo v pikah, črtah, barvah, oblikah in ritmičnih konfiguracijah, s ploskvami, prostorskimi liki in figurami, z materiali, ki spodbujajo likovno oblikovanje, s skladnim gibanjem po prostoru (Tancig, Kroflič, Vogelink, 1988). Skozi kreativno likovno ekspresijo lahko posameznik ponovno sestavi mozaik lastne poti razvoja, samopodobe in samospoštovanja. McNiff (1988) jo opredeljuje kot varen prostor – sproščeno okolje, ki nam

daje možnost vpogleda v osebne drame, potovanja, meditacije z likovnimi materiali. V tem prostoru delamo z risbami, slikami, podobami in verbalno, kar poveže klienta in terapevta: osredotočena sta na 'sobivanje'.

Ustvarjalna aktivnost klienta postaja ponotranjeno in hkrati zunanje doživljanje sebe, izražajoč zavedno in nezavedno (Mottram, 2001). Warren (1993) podaja, da mora terapevt za uspešno delo razumeti in upoštevati naslednje dejavnike: poznavanje sebe, poznavanje likovnih materialov in poznavanje klientov v skupini kot pripadnike skupine in kot posameznike. V skupinsko usmerjeni likovni terapiji je skupinski proces pomemben zdravilni element. Dinamika skupine ima osrednjo vlogo v terapiji, tako da postane terapija skupine in s pomočjo skupine (Case in Dalley, 1992). Človek v procesu socializacije in sočasne individualizacije oziroma samorefleksije vstopa v odnos do sebe in sveta. To posebej velja za obdobje adolescence, kar pomeni, da je v tem obdobju mladostnik posebej ranljiv, manj orientiran ter zaradi tega teže usklajuje individualne in družbeno zaželene cilje.

Likovna terapija vzpodbuja mladostnike k izrabi umetnosti za samoaktualizacijo s samoekspresijo in integracijo percepcije z razumevanjem sebe, jaza in okolja (Cochran, 1996; po Mottram, 2002). Shostak (1985) govori o likovni terapiji z mladostniki kot o psihoedukativni terapevtski intervenciji, ki se osredotoča na osnovo umetniških medijev kot primarni ekspresivni in komunikacijski kanal. Skozi umetnostni proces izražajo mladostniki osebne, osebne in razvojne potenciale z neverbalnimi in verbalnimi ekspresijami. Ta proces lahko pospeši primerno socialno vedenje in podpira učinke zdravega razvoja. Likovna terapija je lahko uporabljena za številne šolske probleme v zvezi z učenjem, vključujoč tudi pritiske in konflikte z učitelji. Prav tako so uspešni učinki z mladostniki s specialnimi potrebami, kjer so morda verbalne spretnosti del njihovega primanjkljaja pri učenju. Na vprašanje, zakaj umetnost kot terapija in mladostnik dopolnita drug drugega, je Lineschova (1988, v Kahn, 2001) zapisala, da je pomembno razmerje med mladostnikovim emocionalnim zdravjem in samoraziskovanjem.

Likovna terapija pomaga mladostnikom, dodaja Riley (1999), pri doseganju znanja razvojnih nalog individualnosti in ločevanju od družine. To se dogaja z mladostnikovo ekspresijo prijetnih in neprijetnih izkušenj, vzpodbujanjem kreativnosti skozi proces,

uporabo medijev, s katerimi upodablajo, naslikajo osebne in skupinske simbole ter metafore. Uporaba podob je dodatno terapevtska v tem, dodaja Wadesonova (1980), ker zniža obrambne mehanizme in vzpodbuja k razvoju verbalizacije takrat, ko klient razlaga ustvarjene podobe. Zagotavlja permanentnost objektivizacije, prostorsko matrico in vpliva na fizično energijo mladostnika. Ključ uspešnega izvajanja likovnih del v procesu likovne terapije in razumevanja ciljev je v procesu samem in potrebah mladostnikov. Ali struktura in intenzivnost neposrednih sprememb skozi proces spreminjata svetovalni proces v umetnostnega? Katere likovne aktivnosti omogočijo in usposobijo mladostnike za gibanje skozi umetnostni prostor in katere potrebe so izražene skozi umetnost v tistem prostoru? Linescheva (1988, v Kahn, 2001) govori o cilju, ki mora biti osnovan na terapevtskem odnosu ter razlaga koncepta mladostnikom ob uporabi likovnosti pri vstopu v prostor in proces. Pri tem postane umetniška produkcija nosilec in izrazno sredstvo za udeležbo pri komunikaciji. Mnogo mladostnikov v splošnem sprejema svoj svet kot nesprejemljiv, zato je posebno pomembno za terapevta, da določi okolje, ki je sprejemljivo, nekaznovalno in razumljeno.

Postopno likovno ustvarjanje mladostnikov, njihova naravna energija za kreativno iskanje oblik, form samoekspresije in oblikovanje identitete pomenijo uporabo likovnosti kot terapije. Likovnost lahko spreminja in pomaga pri težavah učenja, socialnih potrebah ter se integrira v številne teorije.

Uporaba likovne terapije v programu projektnega učenja mlajših odraslih (PUM)

Pri pregledu literature o mladostnikih, ki so vključeni v proces projektnega učenja, sem zasledila, da se jih opredeljuje skozi naslednje značilnosti (Velikonja, 2000): manjša motiviranost za izobraževanje, pomanjkljive izkušnje funkcionalnih spretnosti za uspešno komunikacijo v manjših skupinah in vključevanje v širšo socialno okolje, nerealna pričakovanja v zvezi z izobraževanjem in zaposlitvijo, neustrezno načrtovanje poklicne kariere in družbena osamelost. Zadnje lahko razumemo kot slabšo socialno integriranost. Po Velikonjevi (2000) gre za neformalno obliko izobraževanja,

ki je usmerjena v odpravljanje vzrokov, ki so pripeljali mlade do izstopa iz sistema šolanja ali dela, ter v čim boljši izrabo njihovih zmožnosti in premagovanje manj spodbudnih vzgibov iz primarnega socialnega okolja. Ta oblika izobraževanja naj bi krepila pozitivne izobraževalne izkušnje, spodbujala k nadaljevanju že opuščene šolanja, pomagala pri izdelavi celotne strategije poklicne kariere ter udeležencem omogočila pridobivanje pozitivnih izkušenj delovanja v okolju. Temeljna oblika programa je projektno učno delo, ki ga sestavljajo izbirno projektno delo, individualno projektno učenje in interesne dejavnosti.

Ob srečanju z mladimi, udeleženci PUM, ki so iz različnih razlogov zapustili šolanje, in ob spoznanju, da jih njihov družbeni položaj umešča v skupino na obrobju, sem začutila, da v njih še tlijo iskricice želja in upanja, da bi spremenili svoj položaj in se ponovno vrnili v šolsko izobraževalno okolje. Ponuditi sem jim želela eno izmed razvojnih poti, kjer lahko izživijo svoje notranje napetosti. Odločila sem se za umetnost, ki mi je blizu ter ima terapevtski in zdravilni učinek.

Mladi, udeleženci PUM-a, so zaradi različnih težav prenehali s šolanjem, izgubili status dijaka/dijakinje in ostali brez poklica ter se zaradi tega znašli pred novimi razsežnostmi in nevarnostjo družbene marginalizacije (Velikonja, 2000). Pri njih je opaziti pesimizem in nagnjenost k različnim oblikam socialnega odklonskega vedenja. Kot brezposelne osebe, ki so brez finančne podpore, si tudi ne morejo plačevati izobraževanja v sistemu izobraževanja odraslih in ostajajo odvisni od finančne pomoči staršev. Kakovost njihovega življenja se slabša ter jih bremeni z občutkom nepomembnosti in brezperspektivnosti. Sodobno mladost zaznamuje individualizacija in avtonomija ter specifični mladinski stili. Prehod od izobraževanja do zaposlitve za mnogo mladih ni gladek. Uletova (2002) poudarja, da sta izobraževanje in zaposlovanje pomembni sferi v prehodu od mladosti k odraslosti. Torej bi morali mlade, udeležence PUM-a, ki so opustili šolanje, čim bolj motivirati za ponovno izobraževanje in zaposlitev, jih vzpodbujati pri razvoju kreativnosti in jim omogočati ponovno vzpostaviti porušeno samozaupanje ter jim pomagati pri pridobivanju izkušenj funkcionalnih socialnih spretnosti za uspešno komunikacijo, delati z njimi v skupinah in z vsemi temi aktivnostmi omogočiti vključevanje v širšo družbeno skupnost. Ob različnih aktivnostih mladih v programu PUM je likovna dejavnost z metodami likovne terapije ena izmed razvojnih dejavnosti, ki

omogoča drugačne oblike dela ter udeleženca aktivno vzpodbuja pri osebni rasti in predelavi konfliktnih vsebin, prispeva pa tudi k ponovni vrnitvi v sistem izobraževanja. Po načelih umetnostne – likovne terapije sem pripravila srečanja likovnih delavnic, ki bi naj pomagale mladim skupine PUM k čim boljši socialni integraciji. Odločila sem se, da bom z likovno terapijo v vlogi terapevtke pomagala posameznikom v skupini skozi umetnostni – terapevtski proces odkriti del nezavednega in s tem prispevati k boljšemu poznavanju samega sebe. Posameznik lahko z likovnimi metodami in tehnikami ter ustvarjenimi podobami ponovno najde sebe ter prebudi lastno ustvarjalnost in se aktivira. Skozi umetnostni proces lahko izraža svoje probleme ter razvija svoj kreativni potencial skozi neverbalno ekspresijo in verbalno razlago.

Akcijsko polje in akcijska skupina

Namen akcijske raziskave, ki omogoča interdisciplinarnost v smislu povezovanja teoretskega in posledično aplikativnega področja, je bil preizkus metode likovne terapije s člani skupine PUM.

V raziskavi smo uporabili umetnostno – likovno terapijo z elementi socialnopedagoškega pristopa, ki jo je vodila izvajalka likovne terapije ob prisotnosti mentorice PUM. Obe sta se delno vključevali skupaj z udeleženci PUM v kreativni likovnoterapevtski proces. Pri delu sta združevali izkustveno in socialnopedagoško dimenzijo, pri tem pa razvijali, spodbujali in analizirali proces likovne terapije tako posameznikov kot skupine. Izvajali smo likovne delavnice, katerih udeleženci so bili mladi iz programa PUM, ki smo jih spodbujali h kreativni izraznosti v kontekstu ustvarjalnosti in sproščenosti. Vse to je potekalo v okviru Andragoškega zavoda Maribor - Ljudska univerza, ki omogoča izvajanje programa PUM ter varen prostor za ponovno reintegracijo mladih, ki so zapustili izobraževalni proces.

Navedena področja soustvarjajo teoretsko in praktično akcijsko polje z izobraževalno, socialno in umetnostno likovno funkcijo.

Akcijsko skupino je dopolnil še zunanji ocenjevalec likovnih izdelkov udeležencev PUM.

V eksperimentalni skupini je sodelovalo devet mladostnikov, od tega štiri ženske in pet moških v starosti med 19 in 26 let, ki nimajo statusa

dijaka ali študenta in niso zaposleni. Udeleženci so v program PUM vključeni eno šolsko leto pogodbeno z Zavodom RS za zaposlovanje.

Raziskava je potekala brez kontrolne skupine in je zajela opisani vzorec v začetnem stanju ter po končani intervenciji likovne terapije.

Cilji in raziskovalna vprašanja

Namen akcijske raziskave je bil preizkusiti metodo likovne terapije kot obliko pomoči z umetnostjo v vzgoji in izobraževanju osebam v programu PUM. Splošni cilj je bil proučevanje učinkov likovne terapije.

V štiri mesece trajajoči raziskavi sem z uporabo hipotez iskala odgovore na postavljena vprašanja:

1. Samoocene udeležencev likovne terapije na lestvici SLT (Skupinska Likovna Terapija) bodo ob koncu procesa likovne terapije različne in praviloma višje od samoocen na začetku.
2. Med ocenami mentorice PUM in likovne terapevtke bo na lestvici SLT več skladnosti kot med njuno oceno in samooceno udeležencev.
3. Ocene zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke na lestvici FELT (Formalni Elementi Likovne Terapije) izbranih likovnih izdelkov bodo s trajanjem procesa likovne terapije tako pri posameznih udeležencih kot pri skupini kot celoti praviloma višje.
4. Udeleženci programa PUM bodo praviloma ocenili, da je bilo vsaj nekaj koristnega v programu PUM – da so se ujeli s skupino, da bo odnos posameznika vplival na celotno skupino, da bodo spoznavali nove dejavnosti in z veseljem prihajali na srečanja likovne terapije ter začeli načrtovati svojo prihodnost v zvezi z nadaljnjim šolanjem.

Metode dela in evalvacija

Raziskovalno delo je potekalo v dveh korakih. V prvem akcijskem koraku je bilo izvedenih 14 skupinskih srečanj z različnimi oblikami dela, kot so individualno, v par in skupinsko. Individualna oblika dela pomeni, da vsak udeleženec likovne delavnice ustvarja svoj

likovni izdelek. Delo v paru pomeni likovno ustvarjanje med dvema oseba, ki sta ustvarjali skupni likovni izdelek oziroma sta delno soustvarjali (na primer pomoč pri izdelavi obrisa telesa) in skupinsko delo, kjer je celotna skupina ustvarjala skupinsko likovno upodobitev. Ne glede na obliko dela pa so se udeleženci združili pri skupinski razpravi. Udeleženci PUM so izvedli samoocenitev po lestvici SLT. Po isti lestvici sta likovna terapevtka in mentorica PUM ocenjevali posameznega udeleženca PUM.

V drugem koraku na koncu procesa so bili izvedeni individualna srečanja umetnostne terapevtke z vsakim udeležencem PUM in individualni polstrukturirani intervjuji s poudarkom na pomenu likovne terapije.

Raziskovalna pozornost je bila usmerjena v osebni razvoj vsakega posameznika ter v interakcije med udeleženci pri likovni terapiji in v ustvarjene likovne izdelke.

Organizacijski okvir likovne delavnice oziroma srečanj likovne terapije in potek skupinskih srečanj: srečanja so potekala enkrat tedensko po dve šolski uri. Posamezne faze srečanja so bile:

- ogrevanje (uvod)
- dejavnost (likovna ustvarjalnost)
- sklepna razprava s povratnimi sporočili udeležencev
- kratka evalvacija srečanja in priprava načrta novega srečanja.

Evalvacija srečanja je potekala na več načinov:

- Sprotno ob vsakem koncu srečanja: v verbalni obliki in občasno tudi s pisnimi sporočili udeležencev PUM.
- Z zapisi srečanj likovne terapije in likovnoterapevtskega procesa likovne terapevtke, z analizo dokumentarnega gradiva mentorice PUM o udeležencih PUM, z zapisom polstrukturiranega intervjuja individualno z vsakim udeležencem PUM, ki se je udeleževal srečanj likovne terapije.
- Ocenjevanje po ocenjevalni lestvici FELT zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke likovnih izdelkov udeležencev PUM, ki so nastali na srečanjih likovne terapije.
- Ocenjevanje udeležencev PUM po ocenjevalni lestvici SLT likovne terapevtke in mentorice PUM.
- Samoocenjevanje udeležencev PUM po ocenjevalni lestvici SLT.

Vsi udeleženci PUM so se prostovoljno in svobodno odločili, da bodo obiskovali srečanja likovne terapije in sodelovali v raziskavi. Skupina je bila polodprta, nekateri člani so bili stalni, nekateri so odšli prej, drugi pa so se priključili pozneje. Kot likovna terapevtka nisem nikogar odklonila in vsak nov član programa PUM je lahko postal del skupine.

Podatki udeležencev, ki sem jih poimenovala udeležence od ena do devet, so bili ustrezno varovani. Prav tako so bili vsi sodelujoči v raziskavi po profesionalni etiki zavezani k varovanju zaupnih podatkov.

Instrumentarij so sestavljali: ocenjevalna lestvica Skupinska likovna terapija (SLT, prirejena po Perry, 1991), ki se ocenjuje od 1 do 10, pri čemer pomeni 10 najvišjo oceno, in je sestavljena iz spremenljivk jasnosti počutja, pripravljenosti na aktivnost, koncentracije, doživljanja osebne individualnosti in sposobnosti načrtovanja; ocenjevalna lestvica Formalni elementi likovne terapije (FELT, prirejena po Gannt in Tabone, 1990, v Feder, 1998), ki je namenjena ocenjevanju likovnih izdelkov udeležencev PUM in se ocenjuje od 1 do 5, pri čemer pomeni 5 najvišjo oceno, in je sestavljena iz spremenljivk barvne prominence, ustreznostjo barv (glede na motiv risanja), izpolnjeno risalno površino, logičnost in realističnost narisane, podrobnosti objektov in okolja, kvalitete črt, kompozicije in izpopolnjenosti narisane objekta in okolja; polstrukturirani intervju z vsakim udeležencem; dokumentarno gradivo o udeležencih mentorice PUM; opis likovne terapevtke likovno terapevtskega procesa udeležencev PUM.

Rezultati in ugotovitve

Na prvo hipotezo – samoocene udeležencev likovne terapije na lestvici SLT bodo ob koncu procesa likovne terapije različne in praviloma višje od samoocen na začetku – bi lahko dodali, da so bile samoocene o počutju, pripravljenosti na aktivnost, koncentraciji, povezanosti s skupino, doživljanju individualnosti v skupini in sposobnosti načrtovanja aktivnosti izvedene na prvem in zadnjem srečanju likovne terapije, kjer so udeleženci PUM neposredno izražali svoje občutke in doživetja. Pri udeležencih PUM so bile opazne najnižje samoocene pri doživljanju individualnosti v skupini, kar bi lahko

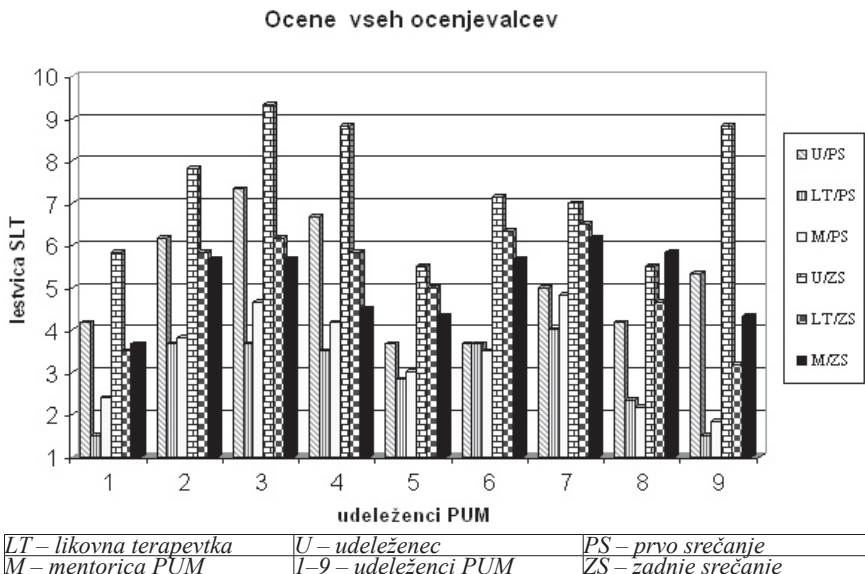
pomenilo tudi največje težave udeležencev na tem področju. Najvišje samoocene udeležencev so se pojavile pri pripravljenosti na aktivnost, kar ponazarja tudi večjo zainteresiranost mladih za likovno dejavnost.

Prav vsi rezultati so kazali trend praviloma višjih samoocen vseh variabel na lestvici SLT udeležencev PUM na zadnjem srečanju likovne terapije v primerjavi s prvim srečanjem. Pri samoocenah udeležencev so se pojavile relativno visoke samoocene na lestvici SLT. Razlike v samoocenah posameznih variabel na lestvici SLT na prvi in končni intervenciji likovne terapije so sorazmerno visoke. Glede na specifičnost udeležencev PUM je bilo to tudi pričakovano. Z omenjenimi rezultati smo lahko prvo hipotezo potrdili.

Odnos udeležencev PUM do likovnih aktivnosti je bil izrazito pozitiven, kar se je izražalo s sorazmerno rednim prihajanjem udeležencev na srečanja likovne terapije.

Za preverjanje druge hipoteze – med ocenami mentorice PUM in likovne terapevtke bo na lestvici SLT več skladnosti kot med njuno oceno in samooceno udeležencev – so bili uporabljeni podatki ocenjevalne lestvice SLT vseh ocenjevalcev, tako likovne terapevtke kot mentorice PUM in posameznih udeležencev PUM.

Slika 1: Grafični prikaz povprečnih ocen likovne terapevtke in mentorice PUM ter povprečne samoocene vsakega udeleženca na prvem in zadnjem srečanju likovne terapije na vseh spremenljivkah na lestvici SLT.

Ocenjevanje vseh ocenjevalcev – likovne terapevtke, mentorice PUM in samoocenjevanje udeležencev PUM – je omogočilo večji vpogled v udeležence PUM, v njihovo doživljanje, sprejemanje in odzivanje pri likovni terapiji. Lestvica SLT je omogočila opazovanje, ugotavljanje in spremljanje učinkov likovne terapije pri udeležencih PUM.

Opazno je bilo višje samoocenjevanje posameznih udeležencev PUM v primerjavi z ocenami likovne terapevtke in mentorice PUM.

Vsi rezultati na prvem in zadnjem srečanju likovne terapije po pokazali v vseh, razen v dveh primerih večjo skladnost med ocenami likovne terapevtke in mentorice PUM kot med njuno oceno in samooceno udeležencev PUM. Vendar gledano z vidika dela na socialnopedagoškem področju lahko sklenemo, da tudi minimalna sprememba pri ocenjevanju, ki temelji na spremembi variable, ki se ocenjuje z lestvico SLT, pomeni veliko.

Za preverjanje tretje hipoteze – ocene zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke na lestvici FELT izbranih likovnih izdelkov bodo s trajanjem procesa likovne terapije tako pri posameznih udeležencih kot pri skupini kot celoti praviloma višje – so bili uporabljeni likovni izdelki udeležencev PUM, ki so bili ocenjeni z lestvico FELT s strani zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke.

Slika 2: Grafični prikaz ocen posameznih likovnih izdelkov zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke.

Izbrani likovni izdelki, risbe udeležencev PUM, so nastajali v času trajanja likovno terapevtskega procesa. Za vsakega udeleženca je bilo izbranih osem likovnih izdelkov za ocenjevanje po lestvici FELT, razen v primeru dveh udeleženk, ki sta bili najpogosteje odsotni, kjer je bilo izbranih sedem likovnih izdelkov. Za preverjanje te hipoteze so bili uporabljeni podatki z ocenjevalne lestvice FELT, ki sta jo ocenjevala zunanji ocenjevalec in likovna terapevtka po koncu intervencij likovne terapije. Pri vseh ocenjenih likovnih izdelkih udeležencev PUM je razvidno, da ocene zunanjega ocenjevalca in likovne terapevtke v času trajanja likovnoterapevtskega procesa praviloma naraščajo. Glede na rezultate lestvice FELT lahko povzamemo, da je v splošnem zunanji ocenjevalec višje ocenjeval likovne izdelke kot likovna terapevtka.

Likovni izdelki niso bili ocenjeni skozi umetniško vrednost, ampak se je v njih iskala in vzpodbujala sporočilnost udeležencev. Iz tega sledi, da je bila vsaka ustvarjena podoba udeleženca konkretna in resnična. Bila je kot odgovor iz njegove notranjosti in je ponujala priložnost za dialog s samim seboj.

Za preverjanje četrte hipoteze – udeleženci programa PUM bodo praviloma ocenili, da je bilo vsaj nekaj koristnega v programu PUM – da se bodo ujeli s skupino, da bo odnos posameznika vplival na celotno skupino, da bodo spoznavali nove dejavnosti in z veseljem prihajali na srečanja likovne terapije ter začeli načrtovati svojo prihodnost v zvezi z nadaljnjim šolanjem – je bil uporabljen *polstrukturiran intervju*, ki je vključeval pet sklopov vprašanj.²

Z vsemi izbranimi udeleženci PUM je bil opravljen individualni intervju v času sklepnega srečanja. Intervjuji so potekali v okolju, v katerem so se izvajale likovne delavnice, približno 25–30 minut. Pogovori so bili posneti na avdiotrak in pozneje prepisani. Vsi udeleženci so dovolili uporabo teksta v namene raziskave.

Nekaj dobesednih izjav udeležencev PUM o srečanjih likovne terapije:

- ... zelo rada sem prihajala. Skozi risbo sem izrazila probleme. Ob risbi sem lahko še spregovorila o problemu tudi drugim, prav tako jih sprejemala tudi od drugih, posredovala sem svoje izkušnje, oni pa meni ... (udeleženka 1)
- ... hm, ko sem vedela, da je petek, sem z veseljem prišla, ker sem vedela, da se bomo tisti dve uri imeli fajn, bilo mi je ful dobro, ko

smo risali eden drugega, ko smo risali, kak ima kdo kako moč, ne, vem, meni je bilo dobro, vedno smo delali kaj drugega, posvetili se smo tudi drugemu, ki je imel kaki problem, lahko je povedal ... da nismo risali samo strogo na temo ... to je bilo ful dobro ... ko ne moreš vsega povedati z besedo, samo delno ..., potem pa pri risbi daš ven, kaj misliš, čutiš. (udeleženka 2)

- *... V redu sem se počutil ... zabavali smo se, delali, še posebno ko smo risali, da smo se ulegli na tla ... risal sem svoja čustva, npr; ko smo risali na tleh: npr. če si bil jezen, si s črno črto narisal, ali pa kaj drugega, mogoče je kdo ..., jaz ne morem, če me nekdo sili risati ..., rad sem risal. Rad sem risal v skupini (skupinska slika), če se z njimi pogovoriš, se smeješ ... lahko sem izražal sebe, nisem se zaprl, bila je kriza, ko me je punca pustila ... z risanjem smo se lahko samoizražali, sproščali, lahko sem izrazil svoja čustva, kar je zelo dosti pomagalo, in sem se zato lažje počutil ... razčistil dušo, da sem malo bolj čist, bolj prost ..., svoboden. (udeleženec 3)*
- *Risanje je prispevalo ter vplivalo tudi pri ocenah, ker prej na izpitih nisem mogel niti besede spregovoriti. Najraje sem delal sam, v skupini – nekak kot tretja svetovna revolucija! V spominu mi je ostalo risanje celotnega telesa. (udeleženec 4)*
- *Likovna terapija mi je veliko pomenila, zelo rada sem prihajala. Skozi risbo sem izrazila probleme. Ob risbi sem lahko še spregovorila o problemu tudi drugim, prav tako jih sprejemala tudi od drugih, posredovala sem svoje izkušnje, oni pa meni. Najbolj všeč mi je bilo, ko smo risali svoja čustva ob pomoči drugega, rada sem delala z drugimi, tudi v paru, pa tudi sama. (udeleženka 5)*
- *Ko sem slišal za likovno terapijo, sem na začetku imel drugačno predstavo o vsem ... predstavljal sem si, razmišljal, da boste vi ugotovili, kdo je umetnik ... zdaj vem, da to ni bil namen ... Da lažje povem kaj o sebi skozi risbo ... skozi risbo, to, to ... Fajn je bilo, ko sem delal sam, v paru, skupini ... čeprav sem mislu, da v skupini ni možno risati, ker če jaz imam neko idejo in jo bom spravo na list, potem pa mi bo kdo čez njo risal ... in bo dodajal, potem nima več pravega pomena ... vendar sem lahko risal v skupini, tako sem dal del sebe. (udeleženec 6)*
- *Likovne delavnice so bile sprostitve, pa ... najbolje mi je bilo to, da nisi rabil delati po nekih navodilih, lahko si izrazil, kaj ti*

paše ... tako si se lahko izražal dejansko neverbalno, po svoje, po svoji ideji, na svoj način. Pridobil sem malo zaupanja vase, dobil malo samozavesti ... Včasih sem rad delal sam, včasih v skupini, vsak je nekaj prispeval. (udeleženec 6)

- ... da smo lahko risali po svoje, imel si navodilo, a si risal lahko svobodno, po svojih željah. Terapevtka likovnih delavnic nas je vzpodbujala za šolo ... kako naj v življenju. Dobila sem veliko željo po risanju, ko prej nisem nikoli risala ... Pri nalogi, kaj bi radi bili in to narišite, sem narisala, da sem sonce, to mi je bilo ful vred. Risala sem rada sama, pa tudi v skupini. (udeleženka 8)
- Risal sem svobodno. Izražal sem se brez prisile, skupno smo se pogovarjali. Zelo rad sem risal na papirju. Delal sem rad sam, pa tudi v skupini. Ja, najraje tisto, ko smo se risali ... na tleh. (udeleženec 9)

V nadaljevanju so opisane splošne ugotovitve. Večina udeležencev PUM se ni vključila prostovoljno, ampak na pobudo Zavoda RS za zaposlovanje. Udeleženci so ocenili doživljanje vključitve v PUM kot pozitivno odločitev, ki jim je prinesla nov aktiven način življenja, z novimi znanji in izkušnjami, predvsem v pridobivanju praktičnega in uporabnega znanja, novih veščin in spretnosti. Del udeležencev je imel začetne težave prilagajanja in aktivnega vključevanja v skupino in skupinsko delo, ki pa so skoz druženje postopoma prehajale v sproščenost in medsebojno razumevanje ter skupno reševanje določenih problemov. Nastajala je bolj sproščena komunikacija, ki se je postopoma izboljševala tudi ob pomoči likovnih dejavnosti. Druženje, skupinsko delo ter sproščeno in varno okolje so pozitivno vplivali na dobro počutje udeležencev, njihovo samozaupanje in samozavest. Osebno rast so zaznavali skozi večjo samoorganizacijo, odločnost, energijo za ustvarjalnost in kreativnost, večjo motiviranost, samospoznavanje in samoraziskovanje ter zmanjšano notranjo napetost.

Izraženo veselje ob svobodni ekspresiji in risanju, ki sta jih sproščala, je v njih omogočalo dobro počutje, izražanje tistega, česar niso zmogli verbalno. Skozi likovni proces so se vedno bolj aktivno vključevali v verbalne razprave ter dodatno v pisni obliki izražali svoja doživetja in zmanjševali notranje napetosti. Udeleženci PUM so izrazili, da so najraje ustvarjali skupinsko, nato individualno in tudi v paru.

Likovna terapija jim je omogočila izražanje določenega čustvenega razpoloženja, zato menim, da bi jih bilo smiselno vzpodbujati k izražanju čustev in k reševanju problemov na ta način. Udeležencem PUM je bilo omogočeno doživljanje ob likovni ekspresiji kot dovolj varen način, da lahko izražajo in sporočajo, kar si naravnost verbalno ne upajo ali pa ne zmorejo. Razveseljivo je bilo tudi spoznanje, da je svobodna likovna izraznost pripomogla k skupinski ustvarjalnosti ter k nastajanju skupinske kohezije in sinergije, kar je v skupini ustvarjalo medsebojno zaupanje in prijateljske odnose.

Sklep

Likovna terapija je nedvomno pomembna med mladimi, v obdobju osebostnega in identitetnega razvoja. Likovnost ni le umetnostni ali zabavni medij, ampak ima širše socialne razsežnosti. Oba vidika je treba upoštevati pri socialnopedagoškem delu, usmerjenem na mladostnike oziroma mlajše odrasle s psihosocialnimi težavami. Z gotovostjo ne moremo trditi, da je likovno ustvarjanje za vse mlade (in tudi za preostale potencialne uporabnike, kot so otroci in odrasli) enako pomembno, z enako pomembnimi vrednotami in enakimi možnostmi za osebno rast ali za optimalno pomoč pri reševanju težav, vzgoji in izobraževanju, vendar pa je vsekakor smiselno upoštevati ugotovitve tujih strokovnjakov (Linesh, McNiff, Case in Daley) z likovnoterapevtskega področja. Glede na ključne elemente v teoretičnem delu sem oblikovala model, ki naj bi z likovnimi dejavnostmi spodbujal k ustvarjalnosti, izboljšal splošno počutje udeležencev in pri njih ustvarjal pogoje za zaupanje v lastne sposobnosti in odločitve.

V raziskavi so se izoblikovale vsebine in postopki, ki bi jih kazalo uporabljati v praksi in jih strokovno razvijati naprej, pri čemer povzemam glavne ugotovitve:

- med udeleženci PUM je bil velik interes za pridobivanje novega znanja, prav tako za praktične in ročne spretnosti,
- med udeleženci PUM je bilo zelo zaželeno skupinsko delo, ki nudi možnosti skupinskega reševanja problemov, sodelovanja in medsebojne komunikacije,

- nastajajoča interakcija med posameznimi udeleženci PUM je vzpodbudila rast skupine, da je bila le-ta vse bolj kohezivna,
- med udeleženci PUM je bilo zaželeno tudi individualno delo, ki ponuja možnost vzpostavljanja temeljev za razvijanje mladostnikove ustvarjalnosti,
- spontana in svobodna likovnost je sproščala in omogočala tudi zabavo,
- udeleženci PUM so se radi udeleževali srečanj likovne terapije, bolj kot sem predvidevala,
- likovno ustvarjalnost pri udeležencih PUM je bilo treba delno usmerjati,
- pri likovnoterapevtskem delu je pomemben triadni odnos: likovni terapevt, udeleženec in ustvarjena podoba (oziroma ustvarjalni proces),
- poseben pomen ima tudi razprava udeležencev po vsakokratni končani likovni intervenciji,
- pozitivni učinki likovne terapije so se kazali pri udeležencih PUM na počutju, pripravljenosti za aktivnost, koncentraciji, povezanosti v skupino, videnju posameznika kot individuuma v skupini in sposobnosti načrtovanja aktivnosti – umetniškega dela ter načrtovanja prihodnosti.
- pri programu PUM bi bilo smiselno in priporočljivo vključiti likovno terapijo kot eno izmed obveznih vsebin, ki bi jo izvajal likovni terapevt.
- dejavnosti likovne terapije lahko opravljajo le specialisti likovne terapije – specialisti pomoči z umetnostjo.

Pri mladih, kamor spadajo tudi udeleženci PUM, se kaže večja ranljivost, manjša orientiranost, težje usklajevanje individualnih in družbeno želenih ciljev, neustrezno poklicno načrtovanje, družbena osamelost, manjša motiviranost za učenje oziroma za izobraževanje. Prav tako je treba upoštevati, da pri nadaljnji poklicni izbiri ni pomembna le njihova notranja realnost in orientiranost, ampak tudi učni uspeh, finančne zmožnosti ter zaposlitvene zmožnosti in socialni odnosi v domačem okolju. Likovna terapija z uporabo umetnosti, ki ima terapevtski in zdravilen učinek, je zagotovo bila in je ena izmed možnosti razvojnih metod oziroma socialnopedagoških intervencij, ki pripomorejo k boljšemu počutju in vedenju ter

vzpodbujajo delovanje posameznika v skupini, k večji odločnosti vsakega posameznika in skupine kot celote. Poudarek pri likovni terapiji ni na umetniškem izdelku, ampak na učinku, ki ga ima umetniško ustvarjanje na človeka.

Omejitev likovne terapije se lahko pojavi na strani tistih mladostnikov, ki niso zainteresirani za likovno ustvarjanje. Za začetek bi bilo smiselno vključevati le tiste mlade, ki si tega želijo in se vključijo v dejavnosti likovne terapije svobodno in prostovoljno, drugi pa se priključijo na osnovi izkušenj udeležencev in tudi sodelovanja strokovnih delavcev na socialnopedagoškem področju.

Iz rezultatov raziskave lahko sklepamo, da bi lahko ta model likovne terapije uporabili tako pri osnovnošolcih kakor tudi pri dijakih, pri katerih so opazne psihosocialne motnje in težave. S tem bi prispevali k izboljšanju vsakega posameznika pri oblikovanju osebnosti in identitete.

Uvajanje modelov likovne terapije na socialnopedagoškem področju zanesljivo ne bo odpravilo vseh problemov, s katerimi se srečujejo mladi v programu PUM. Pomenijo le kamenček v mozaiku različnih metod in sredstev, ki mladim omogočijo izboljšanje kakovosti življenja.

Literatura

Case, C., Dalley, T. (1992). *The Handbook of Art Therapy*. London/New York: Tavistock/Routledge.

Dalley, T. (1984). *Art as Therapy*. London and New York: Routledge.

Feder, B., Feder, E. (1998). *The Art and Science of Evaluation in the Arts Therapies*. Springfield: Charles & Thomas.

Kahn, B., B. (2001). *Art therapy with adolescents: Making it work for school counselors*. Professional School Counseling, April 1999, Vol. 2(4), s. 291–298. Pridobljeno 4. 6. 2001 s svetovnega spleta: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=104&sid=89a8fa0d-c0cb-45b9-95a7-f99c55c37962%40sessionmgr106>.

Karkou, V. (1999). *Art Therapy in Education*. INSCAPE, vol. 4, no 2, s. 62–69.

Liebmann, M. (1993). *Art Therapy for Groups*. London: Routledge.

McNiff, S. (1988). *Fundamentals of Art Therapy*. Springfield: Charles & Thomas.

Mottram, P. (2001). *Art therapy*. Neobjavljeno študijsko gradivo.

Mottram, P. (2002). *Art Therapy in practice*. Neobjavljeno študijsko gradivo.

Perry, P. (1991). *Art Therapy with Fonthill*. Neobjavljeno gradivo.

Riley, S. (1999). *Contemporary Art Therapy with Adolescents*. London: Jessica Kingsley.

Shostak, B. (1985). *Art Therapy in Schools*. A position paper of the American Art Therapy Association. *Art therapy*, vol. 14, s. 19–21.

Tancig, S., Vogeltnik, M., Kroflič, B. (1988). *Pomoč z umetnostjo na področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva*. Koper: Znanstveno raziskovalno središče.

Ule, M. (2002). *Mladina 2000*. Ljubljana: Ministrstvo za znanost in šport, Urad RS za mladino.

Velikonja, M. (2000). *Projektno učenje za mlajše odrasle*. Ljubljana: Ministrstvo za znanost in šport in Zavod RS za šolstvo.

Vogeltnik, M. (1996). *Likovnost v skupini in umetnostna terapija*. Koper: Vita.

Vogeltnik, M. (2001, 2002). *Pomoč z umetnostjo*. Neobjavljeno študijsko gradivo.

Wadson, H. (1980). *Art psychotherapy*. New York: John Wiley & Sons.

Warren, B. (1993). *Using the Creative Arts in Therapy*. London and New York: Routledge.

Izvirni znanstveni članek, prejet aprila 2007.